
Stud. ethno. Croat., vol. 21, str. 307-329, Zagreb, 2009.

Darko Babić i Marijeta Rajković Iveta: Prilog za razvoj ekomuzeja u Ravnim kotarima

PRILOG ZA RAZVOJ EKOMUZEJA U RAVNIM KOTARIMA

DARKO BABIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za informacijske znanosti
Katedra za muzeologiju
10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

UDK 39(497.5-3 Ravni kotari):069

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Prihvaćeno: 15. 7. 2009.

MARIJETA RAJKOVIĆ IVETA

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju
10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

Autori kroz rad daju konstruktivni prilog muzeološkoj teoriji i praksi, objedinjen provedenim etnološkim i antropološkim istraživanjima. Kroz teorijski dio prikazuju povijest i razvoj ekomuzeja koji ima svrhu trajnog podsjetnika stvarateljima budućeg ekomuzeja. Konkretni segmenti tradicijske kulture istraživanih sela u drugom su dijelu rada prezentirani i istovremeno postavljeni u idejni kontekst, formirajući tako korpus mogućih aktivnosti i akcija ekomuzeja na području Ravnih kotara.

Ključne riječi: ekomuzej, Ravni kotari, baština, Islam Latinski, Islam Grčki, Kula Stojana Jankovića

Cilj ovoga rada je prikazati potencijale i mogućnost razvoja specifičnog odnosa prema baštini u obliku osobite muzejske institucije – ekomuzeja – na području Ravnih kotara s centrom u Kuli Stojana Jankovića u Islamu Grčkom. Kako je briga za baštinu po prirodi stvari multidisciplinarna, rad treba ispravno shvatiti kao konstruktivni prilog muzeološkoj teoriji, isključivo s obzirom do sada obavljenim etnološko-kulturnoantropološkim istraživanjima. Terenska istraživanja provedena su u dva navrata, tijekom

2005. i 2006. godine, na području sela Islam Grčki, Islam Latinski (zaselci Grgurice, Rupalj), Kašić, Smilčić i Podgradina¹. Ovako koncipiran rad predstavlja istovremeno svojevrsni poziv na daljnja i dodatna istraživanja koja bi formirala kritičnu masu znanja potrebnu da projekt u potpunosti i na najbolji način zaživi u praksi. U takvom pristupu ovdje izneseni teorijski dijelovi imaju svrhu trajnog podsjetnika i osnovnog smjera razvoja projekta, dok naznačeni praktični prijedlozi akcija i mogućih realizacija čine tek naznake konačnih rješenja, permanentno otvorenih za poboljšanja i nužno potrebna dorađivanja.

DOPRINOS (EKO)MUZEOLOGIJE = EKOMUZEJ

Ekomuzej kao konkretna pojavna forma posljedica je razvoja koji se, slično mnogim drugim probojima, dogodio kada je muzejska praksa i muzeologija kao teorijska znanstvena disciplina u određenom periodu napravila značajan iskorak ili svojevrsnu minirevoluciju. No, kao što je dobro poznato iz povijesti, novi pogledi, posebno revolucionarni, nisu ništa drugo nego samo početak ciklusa koji se tek verificiranjem i opstojanjem ideje mogu pokazati vrijednim naše pažnje i interesa. U svibnju 2004. godine, više od trideset godina nakon osnivanja prvog ekomuzeja, sudionici radionice Europske mreže ekomuzeja u talijanskom gradu Trentu, shvaćajući kompleksnost i težinu definiranja smislene akcije na području baštine, usvojili su definiciju ekomuzeja koja ponajprije teži opisu namjere, značajno više nego konkretno onoga što jedan ekomuzej jest. Tada usvojena definicija glasi:

Ekomuzej je dinamički način na koji određena zajednica čuva, interpretira i upravlja vlastitom baštinom u pravcu održivog razvoja. Ekomuzej je uvijek baziran na dogovoru, odnosno suglasnosti zajednice (u kojoj djeluje).

Prividna nejasnoća gornje definicije nije novost i nepoznanica sljedbenicima ideje ekomuzeja koji su u svojem povijesnom razvoju

¹ Istraživanja su provedena u okviru izbornog kolegija Seminar iz opće etnologije pod mentorstvom dr. sc. Milane Černelić, izv. prof., i asistentice Marijete Rajković Ivete s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

nailazili na oduševljenja, ali često i nerazumijevanje okruženja u kojem su se nalazili. Ono što je ovdje puno važnije jest da su postulati ekomuzeja, prilično kvalitetno izraženi upravo gornjom definicijom, danas aktualniji i vjerujemo vredniji nego u vrijeme njihova nastanka te, ovdje osobito bitno, savršeno primjenjivi na području Republike Hrvatske o kojem u članku govorimo. Kako bismo dokazali ovu tezu, nužno se moramo vratiti u povijest, u vrijeme nastanka prvih ekomuzeja, odnosno i nešto ranije, analizirajući njegove protooblike.

Ekomuzeji su reakcija na intenzivna društvena previranja koja su se dešavala šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. Vrijeme je to prijepora i nezadovoljstva postojećim stanjem u društvu. Povlastice i autoritet vladajućih elita idejno su osporeni, a kao posljedica tražile su se hitne i značajne promjene. Uz potrebu reforme i demokratizacije školstva ili sveučilišta, na primjer, u prvi se plan stavlja pitanje društvene relevantnosti svih institucija, pa sukladno tome i muzeja. Jednostavno rečeno, postalo je jasno da postojeće institucije naprosto ne odgovaraju potrebama društva kojem su, ili bi barem trebale biti, namijenjene. U slučaju muzeja to je najjasnije definirano kroz zahtjeve da su obvezatni služiti cjelokupnoj zajednici, a ne samo jednom njezinom (elitnom) dijelu, te da jednako tako moraju pri tome svoju prilično statičnu ulogu zamijeniti dinamičnom, odnosno preuzeti ulogu pokretača razvoja. Dio proaktivnih muzejskih radnika spremno je prihvatio ovu novodefiniranu ulogu muzeja i ubrzo su stvoreni prvi ekomuzeji. Ipak, novine koje tada donose ekomuzeji, poglavito u svojoj odgovornosti prema zajednici u kojoj djeluju, nisu potpuno nepoznate. Naime, mnoga udruženja koja su osnivana tokom devetnaestog stoljeća i koja su u svojem radu uz znanstvena istraživanja provodila i sakupljanje predmeta materijalne baštine, upravo da bi ih poduprla, redovito su se pozivala na potrebu sudjelovanja i služenja u lokalnim zajednicama. Rezultat takvih nastojanja vidljiv je u otvaranju mnogobrojnih muzeja². Shvaćeni kao kvalitetna forma za obrazovanje širih društvenih slojeva³, muzeji su u to vrijeme jasno idejno orijentirani prema zajednici u kojoj djeluju i njezinim potrebama. Nekako s početkom

² Isto se može smatrati i kada su u pitanju knjižnice.

³ U Velikoj Britaniji muzeji su smatrani "sveučilištima populacije" (Davis 1999:34).

dvadesetog stoljeća ta uloga muzeja postepeno gubi svoje značenje na što su, iako relativno rijetko, ukazivali određeni muzejski djelatnici poput Sir Henrya Miersa. U svom izvještaju iz 1928. godine on navodi

... grubo govoreći, većina ljudi u ovoj zemlji [op. a. odnosi se na Ujedinjeno Kraljevstvo] ustvari ne brine za muzeje ili barem ne vjeruje u njih; oni nemaju značajnu ulogu u životu lokalne zajednice koja bi omogućila stanovništvu da shvati što oni mogu učiniti... Muzeji bi trebali biti jedan od najprepoznatljivijih oblika javnog sektora i trebali bi odražavati entuzijazam zajednice (Davis 1999:35)⁴.

Tako su se početkom dvadesetog stoljeća muzeji, umjesto da služe zajednici, premetnuli u 'hermetične' ustanove, a čuvari baštine ili kustosi sve su više i više pažnje posvećivali isključivo znanstvenim istraživanjima i vlastitim aspiracijama, zanemarujući potencijalnog korisnika i njegove potrebe. Ovakav koncept nije se nakon toga značajnije promijenio, čime postaje jasnije zašto su šezdesetih godina dvadesetog stoljeća i muzeji bili 'prozvani'. No, povrh navedenoga, u domeni funkcije muzeja devetnaesto nam stoljeće ostavlja u naslijeđe i oblike muzejske organizacije bitne za razvoj ekomuzeja. Iz tada postojećih povijesnih muzeja, koji su značajni razvoj doživjeli upravo u tom stoljeću, razvio se s jedne strane oblik povijesne ili memorijalne kuće⁵, no isto tako i prvi muzej na otvorenom (kao novi oblik muzejske prakse) zahvaljujući ideji i naporima Artura Hazeliusa. Pod njegovim su naime vodstvom na brežuljak *Skansen* nedaleko od Stockholma prenesene kuće⁶ iz cijele tadašnje Švedske – odgovarajuće opremljenog interijera, s uređenom okućnicom i uz demonstraciju proizvodnje 'starom' tehnologijom u radionicama te s organiziranim festivalima i kostimiranim vodičima, otvorene za posjetitelje 1891. godine. Ova je ideja težila postavljanju predmeta u funkcionalni kontekst (usp. Maroević 1993:40). Skansen je bio,

⁴ Navod kod P. Davis preuzet je iz Chadwick, A. F.: *The Role of Museum and the Art Gallery in Community Education*.

⁵ Koja objedinjuje djelatnosti muzeja, ali podrazumijeva i zaštitu baštine u prostoru. Smatra se da je prva memorijalna kuća ona u *Mont Vernonu*, Sjedinjene Američke Aržave, gdje je od 1860. g. uz kuću G. Washingtona zaštićena i prezentirana i plantaža u neposrednoj blizini.

⁶ Različitog tipa, porijekla, namjene, vremena izgradnje...

i ustvari ostao do danas, inspiracija mnogim muzejima na otvorenom koji nakon njega nastaju po Europi i svijetu.

Amerikanci će muzeje na otvorenom smatrati muzejima povijesti društva, a u Europi će se oni razviti u više pravaca, od kojih je najčešći onaj etno-parkova, gdje muzej na otvorenom služi za prezentiranje narodne seoske kulture (Maroević 1993:40).

Muzeji na otvorenom imali su važan utjecaj na tvorce prvih ekomuzeja, dok su iskustva nekih dugih, poput *heimat*-muzeja⁷, također bitno utjecala na njihov razvoj. Njemački *heimat*-muzeji izvorno potječu iz 19. stoljeća, no između Prvog i Drugog svjetskog rata dolazi do značajnog rasta njihova broja. Mjesto svojevrsnog prototipa ekomuzeja zaslužuju ponajprije zbog koncepta koji u prvi plan postavlja zajednicu u kojoj se muzej nalazi, ali i zbog naglašavanja dinamične uloga muzeja, kako to precizno spominje J. Klersch 1936. godine:

Heimat-muzej ne smije biti carstvo mrtvih...; on mora pripadati živima i oni se moraju osjećati udobno u njemu. Živuci su stalno u pokretu, od jučer prema sutra, i muzej im mora pomoći da vide sadašnjost u odrazu prošlosti, i prošlost kao odraz sadašnjosti. Oni će tako iskusiti intimnu koheziju prošlosti i sadašnjosti koja će stvoriti budućnost. Ključna zadaća *heimat*-muzeja je da služi ljudima i sadašnjosti, i ako ne uspije u tome on će postati ništa više nego beživotna kolekcija predmeta (Davis 1999:47).

Nažalost, s obzirom da ih je, kao uostalom i mnoge druge pojedinosti, nacistički režim intenzivno koristio za širenje vlastite propagande, praktično brišući neželjene dijelove povijesti ili ih interpretirajući neutemeljeno i sukladno svojim potrebama, *heimat*-muzeje je, kako to napominje A. Crus-Ramirez u svojem osvrtu, moguće proglasiti i svojevrsnim perversnim prethodnicima ekomuzeja (Crus-Ramirez 1986:242–244). Negativno iskustvo ovih muzeja može i treba biti stalni podsjetnik na moguće zloupotrebe institucija koje dodiruju teme vezane uz identitet. Jasno je naravno da uzrok

⁷ *Heimatismuseum* je, iako možda ne idealno, na hrvatski jezik moguće prevesti kao muzej zavičaja, tj. zavičajni muzej. *Heimat* je ustvari domovina, no idejno bliža pojmu zavičaja.

problema nikad nije u instituciji, već u mogućnosti i potrebi određene grupe da njome manipulira.

Ekomuzej (shvaćen u najširem smislu, odnosno iznad pojedinačnih konkretnih primjera koji, više ili manje s pravom, nose to ime) je danas široko rasprostranjena pojava. Uloga Francuske u njihovu razvoju ipak je posebna. Ne samo jer su se upravo na njezinu tlu pojavili i razvili prvi praktični oblici ekomuzeja, emitirajući s vremenom svoja iskustva i na druga područja, nego i zbog toga što su upravo u radovima francuskih muzejskih djelatnika i muzeologa nastale i prve teorijske podloge promišljanja novog odnosa predmeta i baštine, zgrade i teritorija, posjetitelja i zajednice. Kao i ostatak svijeta, krajem šezdesetih godina dvadesetog stoljeća Francuska se nalazi u društvenim previranjima, intenziviranim i tada uočenim posljedicama ubrzane poslijeratne urbanizacije koja je dovela da zapuštanja i propadanja ruralnih dijelova zemlje. Jedno od tada predloženih političkih rješenja, koje je trebalo umanjiti negativne efekte, kretalo se u pravcu osmišljavanja razvoja lokalnog gospodarstva u sklopu regionalnog razvojnog planiranja, uz istovremeno provođenje svjesnih akcija zaštite prirode unutar kojih su kreirani i regionalni parkovi prirode. Francuski muzeolog *Georges Henri Rivière*, koji je i ranije ukazivao na nužnost osnivanja muzeja na otvorenom u Francuskoj, u predloženom razvoju regionalnih parkova uvidio je priliku da Francuskoj konačno osigura učinkovit mehanizam kojim bi se sačuvala i prezentirala bogata ruralna baština. Kako je smatrao da se društvo prvenstveno izražava kroz arhitekturu, G. H. Rivière se zalagao za realizaciju tzv. *muzeja-kuća*⁸ objašnjavajući da su ustvari "muzeji na otvorenom muzeji kuća, izdvojene iz njihove sredine i premještene u ograđeni prostor koji je muzeografski iskorišten" (Hubert 1989:147). Na tim osnovama na *Isle de Quessant* u *Parc d'Armorique* u Bretanji tri su kuće i jedna vjetrenjača odabrane kao budući muzej, a *Quessantinska kuća tehnike i tradicije*⁹ definirana kao ishodišni centar oko kojeg je formiran muzeografski obilazak čitavog područja. Ova kuća-muzej otvorena je u srpnju 1968. godine i po svojim je osnovnim karakteristikama¹⁰

⁸ Francuski *musee de maison*.

⁹ Kako se nazivala zgrada sa stalnim muzejskim postavom.

¹⁰ Posebno zbog strukture centra (ishodišta) i pripadajućih mu, u prostoru razmještenih, idejno povezanih lokaliteta (Francuzi za takve lokalitete koriste riječ *antenne*).

ustvari prvi francuski ekomuzej iako sam termin ekomuzej tada još nije postojao. Drugi važan projekt, također povezan s regionalnim parkovima, jest varijanta muzeja na otvorenom koji nastaje u *Grande Landes* (pokrajina Gaskonja) gdje se ponovno pod vodstvom G. H. Rivièrea 1969. godine stvara muzej područja *Marqueze*. Oformljen je oko samo jedne autentične tradicionalne kuće iz 1824. godine kojoj su zatim pridodane druge, premještanjem iz ostalih dijelova područja Grande Landes. Adekvatno opremljenog interijera, kuće su bile pažljivo isplanirane i raspoređene u prostoru kako bi se stvorila što vjernija slika tog dijela Francuske devetnaestog stoljeća, čime su stvarale dojam da su oduvijek bile na tim mjestima. Dočaravanju ambijenta idejno je pripomoglo i smještanje tipičnih domaćih životinja u okućnice, a s vremenom i kontrolirani uzgoj isključivo tradicionalnih sorata vinove loze i ostalih specifičnih biljaka ovog područja. Premda se na prvi pogled može činiti da je riječ o klasičnom muzeju na otvorenom, neke ideje, ovdje po prvi put realizirane, nadilazile su tu muzejsku formu. Kako napominje F. Hubert:

... bez ikakve dvojbe zgrade su premještene, ali one su savršeno identične onima koje su nestale i čije su one vjerna rekonstrukcija. Prostor područja Marqueze ponovno je postao ono što je i bio – sa svojim kućama i gospodarskim zgradama, ali također i sa svojim poljima i šumama. Bez sumnje muzej na otvorenom, ali ne samo kao jednostavna muzej-kuća, budući da se rekonstruiranim okolišem muzej direktno bavi i odnosima između čovjeka i sredine u kojoj on živi (Hubert 1989:148).

Ovakva praksa otvorila je mjesto i kritici, sažetoj ponajbolje od strane britanskog muzeologa Kennetha Hudsona koji je pravilno zamijetio da su

izložci u Marqueze bili raspršeni na velikom prostoru da bi stvorili dojam kako su oduvijek tamo. Zbog toga u svojoj osnovi u tome ima elemenata prijevare (Hudson 1996:16).

Neovisno o stručnim muzeološkim dvojabama, činjenica jest da je ovaj muzej doživio ogromnu popularnost i ubrzo se susreo s problemom prevelikog broja posjetitelja što se, iako postepeno, relativno uspješno rješavalo definiranjem, označavanjem i interpretacijom novih elemenata u krajoliku kako bi se posjetitelje raspršilo na što većem prostoru unutar parka.

Najznačajniji, a sigurno i najpoznatiji francuski ekomuzej jest *Le Creusot–Montceau–les–Mines*, osnovan u regiji koja je nakon Drugoga svjetskog rata doživjela drastične promjene. Obitelj Schneider u tom je području posjedovala velike industrijske komplekse o kojima je ovisilo lokalno gospodarstvo. Kako je nakon rata bila osumnjičena za kolaboraciju s nacističkim režimom, njezina su postrojenja prešla u vlasništvo velikih nacionalnih kompanija, čime je i upravljanje preneseno u Pariz. Uz promjene u gospodarskim trendovima upravljanje iz Pariza značilo je prvo manjak interesa, a zatim zapuštanje i propadanje dotičnih industrijskih pogona te posljedično i gospodarstva čitave regije. U takvoj situaciji, koja je kulminirala krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća, otvaranje novih radnih mjesta za gotovo 150 000 tamošnjih stanovnika bio je primarni interes regionalne razvojne politike. Definirani cilj je uključivao obnovu gospodarske aktivnosti, ali istovremeno i oporavljanje idejno demoraliziranog i razočaranog stanovništva. Odgovor na oba izazova ponudili su *Hugues de Varine*, *Georges Henri Rivière* i *Marcel Evrard* predlaganjem posebne vrste muzeja, *Muzeja čovjeka i industrije*. Time je na prostoru od otprilike 500 kvadratnih kilometara (dijelom industrijaliziranom, dijelom ruralnom) i dva oveća mjesta¹¹ nastao prvi službeni ekomuzej. Započet 1971. godine, a dovršen 1974., postao je šire poznat ponajprije zbog definicije muzejske kolekcije objavljene 1974. g. u časopisu *Museum*¹². Najznačajniji njezin dio glasi:

Svaki predmet, pokretni ili nepokretni, koji se nalazi unutar perimetra zajednice idejno pripada muzeju: ovo uvodi ideju oblika kulturnog vlasništva, koje nije u vezi sa zakonskim vlasništvom (Varine 1974:244).

Definicija objašnjava potpuno nov pristup funkciji sabiranja jer formalno sve što egzistira na definiranom teritoriju na raspolaganju je muzeju samo po sebi, no istovremeno podrazumijeva i prihvaćanje obveze muzeja da svaki element promatra kao predmet interesa i potencijalnog značenja za sam muzej. Za središte Muzeja čovjeka i industrije određen je dvorac

¹¹ Le Creusot i Montceau-les-Mines

¹² Časopis *Museum*, danas pod nazivom *Museum International*, izdaje UNESCO.

obitelji Schneider koji potječe iz 18. stoljeća. Unutar njega su muzeološki interpretirani povijesni razvoj i glavna obilježja regije, svakodnevni život stanovnika i njihovi industrijski i umjetnički proizvodi. Dvorac je početna točka, ishodišni centar za upoznavanje i istraživanje regije. Na ostatku područja razvijen je oblik fragmentiranog muzeja, što znači da su elementi u krajoliku i pripadajuća materijalna i nematerijalna svjedočanstva muzeološki obrađena i uvijek interpretirana in situ, na mjestu na kojem se nalaze i bez preseljenja u centar i glavnu zgradu. Na taj je način dosegnut bitan teorijski i praktični iskorak – od isključivog fokusa na muzejsku zgradu prema cjelokupnosti teritorija koji muzej pokriva. Ekomuzej je od početka raspolagao minimalnim brojem školovanih stručnjaka čiji je primarni zadatak bio da ga pokrenu i djeluju kao svojevrsni katalizatori procesa te obavljaju isključivo zahtjevnije tehničke poslove (sustavno istraživanje, katalogiziranje, organizacija složenijih aktivnosti, zastupanje interesa muzeja prema predstavnicima vlasti...). U to doba, kao što smo već djelomično i naznačili, u mnogim se karakteristikama ovaj muzej razlikovao od većine ili gotovo svih tadašnjih muzeja – prije svega odnosom prema zbirki i teritoriju, u odnosima unutar muzeja i prema korisnicima te u organizaciji rada. Njegove su najznačajnije tekovine nepostojanje zbirke u tradicionalnom muzejskom smislu (zbirka je ustvari bila definirana, no ne po standardnim i tada važećim definicijama muzejske zajednice) i nepostojanje publike, odnosno definiranje publike kroz cjelinu zajednice, čime su svi pojedinci koji žive na teritoriju muzeja (tj. određenom području) smatrani njegovim aktivnim korisnicima. Sumirajući svoje iskustvo na ovom projektu jedan od glavnih aktera dvadesetak godina kasnije napisao je:

Ništa, volim misliti, nije ostalo isto nakon Le Creusota. Privukao je ogromni broj hodočasnika i stvorio sljedbenike u brojnim zemljama, koji su onda stvorili vlastite ekomuzeje, ponekad i bez korištenja tog imena. Retrospektivno stvarna vrijednost Le Creusota je da je on ustvari bio istraživački laboratorij u kojem su nove muzejske teorije i prakse bile razvijane, diskutirane i vrednovane (Varine 1993).

Sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća nastaje još nekoliko značajnih ekomuzeja od kojih vrijedi izdvojiti *Ekomuzej planine Lozère* u *Nacionalnom parku Cévennes* te muzej u *Regionalnom parku prirode Camargue*. Početkom osamdesetih godina dvadesetog stoljeća broj novorealiziranih ekomuzeja

rapidno se povećava, a koncept se ubrzano širi po cijelom svijetu¹³. Slijedimo li periodizaciju F. Huberta (Hubert 1989: 146–153) razvoj ekomuzeja moguće je podijeliti u tri osnovne faze. Prva traje do 1971. godine (tu pripadaju *Armorique* i *Grandes Landes*) i primarno je obilježena povezanošću s parkovima prirode i prostornom dimenzijom muzeja. Druga faza traje od 1971. do 1980. g. i uvodi dimenziju vremena, definiranog teritorija i sudjelovanje lokalnih zajednica u realizaciji projekata (*Le Creusot*, *Camargue* i *Cevennes*). Treća faza započinje oko, odnosno nakon, 1980. g. i obilježena je dodatnim ojačavanjem uloge lokalne zajednice te sve jačim naglašavanjem ciljeva i metoda definirane učinkovitosti planirane regeneracija područja. Velika i brza stopa rasta novih ekomuzeja karakteristična je upravo za ovu treću fazu. Iz svoje primarne faze jasne razlikovnosti, ponekad i heretičnosti, kako su ih neki smatrali, ekomuzeji s vremenom postaju općeprihvaćeni koncept muzejske prakse. Posljedica je to, naravno, ne samo razvoja ekomuzeja, već i promijenjenih društvenih okolnosti¹⁴, ali isto tako i prihvaćanja ideja ekomuzeja (iako često po potrebi adaptiranih) kod tzv. tradicionalnih, odnosno klasičnih muzejskih institucija. Recentno razdoblje nije donijelo neke velike ili značajne pomake u daljnjem razvoju ekomuzeja, no svakako je vrijedno spomenuti da su upravo oni jedni od prvih promicatelja pokreta ekoturizma i održivog turizma. Ono što je daleko interesantnije jest da se upravo u ovom vremenu percepcija stvarnosti i prioriteta u društvu primaknula idejama koje su ekomuzeji, na sebi svojstven način, definirali gotovo tridesetak godina ranije.

ETNOLOŠKA ISTRAŽIVANJA KAO DOPRINOS RAZVOJU EKOMUZEJA

Etnološka terenska istraživanja na području sela Islam Grčki, Islam Latinski (Grgurice, Rupalj), Kašić, Smilčić i Podgradina provelo je šestoro studenata. Svaki student odabrao je jednu od ponuđenih tema i, uz mentorstvo voditeljica terenske nastave, istraživao svoju temu tehnikama intervjua, razgovarajući s lokalnim stanovništvom. Istraživači, studenti četvrte godine

¹³ Prvenstveno u frankofonim dijelovima Kanade, zatim u Skandinaviji, a kasnije i u ostalim dijelovima svijeta.

¹⁴ Krajem osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog stoljeća.

etnologije i kulturne antropologije, bili su: Valentina Baćac (istraživala je tradicijsku prehranu), Ivan Galić (godišnje običaje), Sanja Galović (narodnu medicinu i higijenu te vjerovanja u nadnaravna bića), Mura Kokotović (maslinarstvo, lov i vodenice za mljevenje žita), Sanja Lončar (ruralno graditeljstvo i kulturu stanovanja) i Tamara Nikolić (opskrbu vodom, navodnjavanje i zemljoradnju).¹⁵

Osim temeljnih spoznaja i obogaćivanja etnoloških spoznaja o ovome malo istraživanom prostoru, ovim istraživanjem prikupljeni podaci zamišljeni su i kao osnova za osnivanje ekomuzeja u Kuli Jankovića u Islamu Grčkom, ideji pokrenutoj u sklopu projekta pod radnim naslovom *Mostovi*¹⁶. Spoznaje se planiraju koristiti i pri organiziranju radionica za senzibiliziranje lokalne zajednice prema baštini te posebno u svrhu utvrđivanja lokalnih, izvornih ekoproizvoda i obogaćivanja kulturno-turističke ponude¹⁷.

Boravkom na terenu zatečeno je nekoliko stambenih kompleksa (posebice u zaselku Kožul u Kašiću) građenih na tradicijski način. Osnovni

¹⁵ Martina Krivić, studentica etnologije i povijesti, te Stipe Kljaić student jednopredmetne povijesti, istraživali su toponimiju i patronimiju. Sve navedene teme u sintetskom su obliku i pripremi za tisak, u zborniku radova pod radnim naslovom: *Zapisi s tromede. Etnološki, povijesni i muzeološki prilozi o Islamu Latinskom, Islamu Grčkom, Kašiću i Podgradini*, čija je suurednica suautorica ovog teksta zajedno s dr. sc. Milanom Černelić, izv. prof.

¹⁶ Projekt "Mostovi" pokrenut je 2004. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu pod vodstvom dr. sc. Drage Roksandića, red. prof. s Odsjeka za povijest. Projekt je multidisciplinaran, a glavni nositelji su istraživači s Odsjeka za povijest, Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju i Katedre za muzeologiju (svi s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu) te Instituta "Ruđer Bošković" i Centra za mirovne studije. Više o projektu vidi na internetskoj stranici www.ffzg.hr/mostovi.

¹⁷ U tekstu koji slijedi izneseni su i određeni prijedlozi akcija budućeg ekomuzeja. Važno je napomenuti da sve iznesene ideje predstavljaju više natuknice za razmišljanje i poziv na dodatno istraživanje i definiranje mogućih aktivnosti negoli konačne oblike, između ostalog i jer se temelje isključivo na prvim etnološkim istraživanjima. Usprkos brojnim nedostacima takvog parcijalnog pristupa, smatrali smo da je vrijedno i bitno od samog početka, pa time i na ovoj elementarnoj razini, naznačiti potencijale i mogućnosti koje prostor unutar do sada obavljenih istraživanja nudi. Smatramo da će oni potaknuti nove ideje i doprinijeti konstruktivnoj raspravi o njima, ali isto tako (što smatramo prilično važnim) idejno demonstrirati primjenjivost znanstvenih istraživanja u praksi.

građevni materijal na ovom području bio je kamen, a upotrebljavao se i danas poznati benkovački kamen. Alati za obradu kamena, između ostalog, bili su *špicalj* i *macun*, kamene ploče nabavljale su se u Pidrugi i u Kašiću. Kao građevni materijal koristila se *pržina* (žuta zemlja), pijesak koji se miješao s *krečom* (*klakom*, *vapnom*) i vodom te je tako nastajala *malta* (vezivni materijal, preteča betona), *gnjila* (zemlja ilovača), *bila zemlja*. Zidalo se pomoću nekoliko tehnika, na primjer tehnikom *suhozida* i s *maltom*. *Pokrivanje* objekata vršilo se *ševarem* (raži), *kupom*, *ternitom*. Drvo je također imalo široku primjenu u stolariji, ali i interijeru. Osim stambenih objekata u ovom kraju postoje i karakteristični gospodarski objekti i prostori u okućnici: *košara*, *kotarina* (spremišta za kukuruz u klipu), *guvno* (prostor za vršenje žita), krušna peć izvan kuće, sušnice, pecare, spremišta za vino, ulje, krumpir. Tijekom istraživanja uočene su kronološke promjene u tehnikama gradnje tijekom 20. stoljeća te različitost lokalnih naziva za pojedine lokalitete (s obzirom na etničku i konfesionalnu pripadnost stanovništva)¹⁸.

Budući da je veći broj kuća (pa tako i starih kuća) i gospodarskih objekata uništen tijekom Domovinskog rata, jedna od važnih zadaća ekomuzeja morala bi biti asistencija lokalnom stanovništvu pri njihovoj obnovi. Pri tome podrazumijevamo zalaganje, protežiranje i podršku gradnje na tradicionalan, lokalnom području svojstven način. Ne znači to potpuno odbacivanje suvremenih materijala i tehnika, no svakako uvijek podrazumijeva i obnovu i gradnju u harmoniji s krajolikom u kojem se nalaze. Razvoj i tradicija nisu u suprotnosti, kako se još uvijek ponekad misli, a jedan od snažnih argumenata u ovom pravcu jesu i suvremeni trendovi u turizmu gdje se za smještajne kapaciteta za potrebe boravka posjetitelja na seoskim gospodarstvima i domaćinstvima traže autentični oblici. Da ne dođe do nepotrebnog nesporazuma, smatramo samorazumljivim da ekomuzej nije i ne smije biti primarno okrenut interesima i potrebama turista, već upravo lokalnoj zajednici, no kako je njegova uloga da se brine o razvoju (dakle i komponentni razvoja turizma), upravo zbog toga je njegova savjetodavna uloga u tom području izuzetno bitna.

¹⁸ Više o konfesionalnim i upravno-pravnim podjelama šireg područja Islama vidi u Brtan 2002:7–12.

U ovom pravcu poželjno je i organiziranje radionica koje bi demonstrirale razne tehnike obrade kamena, obrade drveta ili tehnike pokrivanja stambenih prostora – kako za lokalno stanovništvo, tako i za moguće i dobrodošle goste i posjetitelje koji bi mogli boraviti u npr. objektima koji se osvijetljavaju s *luči* ili voštanim svijećama. Od elemenata interijera koji su se koristili u kućama zanimljivi su i: *katriga* (stolica), *bančić* (drvena klupica za sjedenje s dvije noge), *naćve* (drvena posuda u kojoj se *kruv misio*), *slamarica* (preteča madraca) punjena slamom ili *perušinom* (listovima od kukuruza), tekstilno rukotvorstvo, primjerice: *šarenice* (prekrivači i pokrivači za krevet), *biljci* (pokrivači). Očito je da bi bilo moguće organizirati raznovrsne radionice za izradu predmeta iz tekstilnog rukotvorstva, kao i raznih upotrebnih predmeta u kućanstvu. Na primjer, na ovom području voda se mogla piti iz *kaciole*, *kaciolice* (zaimača ili šeflja), *čikare* (šalica), *bukare* (drvena posuda s ručkom od otprilike pola litre, koja se i danas može kupiti u Benkovcu na sajmu), *pićuna* (lončić od litru do tri litre), *važića* (mali lončić). U pojedinim kućanstvima moguće je organizirati i uprizoriti pranje rublja na tradicijski način – iskuhavanje u *lugu* (pepelu), ispiranje na izvorima, pravljenje domaćeg sapuna kuhanjem životinjskih kostiju. Ova sela imala su i bogatu komunikaciju sa susjednim zajednicama: primjerice u Lovincu su se nabavljale *škrinje* za *miraz* (koristile su se za spremanje tekstilnih predmeta prije upotrebe ormara), na benkovačkom *pazaru* se nabavljala većina predmeta koji su se koristili u kućanstvu, tako da bi ti lokaliteti bili nezaobilazni dio itinerara.

Istraživano područje ima plodno tlo i bogato je vodom te je poljoprivreda bila primarna gospodarska grana. Stanovništvo se prije Domovinskog rata bavilo poljoprivredom za šire tržište i "na veliko", posebice Islam Grčki i Kašić¹⁹ koji su puno bogatiji izvorima vode nego Islam Latinski. No, u svim istraživanim lokalitetima sredinom 20. stoljeća bila je raširena proizvodnja kukuruza, pšenice, raži i pamuka. Od povrtnih biljaka prisutne su rajčice, paprika, grah jari, tikvice, kupus, krastavci i lubenice. Od 1960-ih godina započinje i sadnja presada u plastenicima.

¹⁹ Iz Islama Grčkog i Kašića povrće i voće su prodavali u Zadru, Puli, Zagrebu, Lošinj, Rijeci, Crikvenici, Karlobagu, Gračacu, Titovoj Korenici i Obrovcu.

Pretpostavimo li ispravno da se današnja ekoproizvodnja²⁰ umnogome oslanja i na tradiciju, ekomuzej bi trebao biti promotor i pokretač takve poljoprivrede, prije svega da time pomogne lokalnom stanovništvu. U razrađenoj pak interpretativnoj funkciji takvih oblika potencijalni posjetitelji bi mogli sudjelovati u svojevrsnom prijenosu kolektivnog iskustva, sudjelovanjem u raznim poljodjelskim poslovima prilikom pripreme zemlje za sadnju sadnica (na primjer oranje plugom na volovima ili konjima), branju plodova, *žetvi* žita (žene su žele srpom, muškarci kosom), pravljenje *užadi i vezanje* žita, *vršenju* žita na *gumnu* pomoću volova i konja. Mogli bi isto tako sudjelovati u izradi alata za poljodjelstvo kod kovača, izradi drvenih proizvoda, tkanju *bisaga* (torbi iz kojih se sije žito). Budući da je sastav stanovništva etnički i konfesionalno raznolik, unatoč vrlo sličnom načinu obrade zemlje na istraženom području, postoje razna vjerovanja vezana za iste prakse te bi potencijalnim posjetiteljima sigurno bilo zanimljivo prezentirati i priče i vjerovanja kako poboljšati urod ljetine.

Budući da ovaj kraj obiluje izvorima vode, važne točke interpretacije morali bi biti izvori i bunari. U prvoj polovici 20. stoljeća, kada je bunar presušio, žene su iz obližnjih izvora do kuća nosile vodu na glavi u *kabama* (drvene posude od 10–15 l). Prilikom nošenja na glavi ispod *kabe* stavljala se *spara*, *kotlja* ili *kotuljak* (jastučić napravljen od krpa). Voda se do kuće također prenašala na magarcima u *burlima* ili *vučijama* (drvene posude od cca. 25 l), koje su se kupovale na *pazaru* ili su ih u selo donosili stanovnici Velebita. Osim prikaza ovih tradicijskih načina transporta, mogle bi se napraviti radionice za izradu tih drvenih predmeta²¹, pa i u varijantama prilagođenim suvremenoj upotrebi u kućanstvu, te ih prodavati i kao suvenire. Osim izvora, kako u ovim lokalitetima, tako i na širem prostoru Ravnih kotara, postojale su brojne vodenice, na jarugama ili manjim rječicama i mlinovi. Vodenica je bilo u Posedarju, zaseoku Kolčeg, Slivnici, Karinu, Slapu, Smilčiću, Islamu Grčkom, Ruplju, Poličniku i Kašiću. Mlinovi su bili u Smilčiću, mlin Bučnovac u Kašiću, mlin Kolčegovac na rječici Bašćici i Karešnici.

²⁰ Koja je po mnogim ekonometrijskim računicama i financijski isplativija.

²¹ Vrijedi napomenuti da ekomuzeji uglavnom ne osnivaju nešto što nije postojalo, već po potrebi argumentima prodaje (turizma) pomažu da oni koji su to radili u tradicijskim okvirima i okolnostima, u istima i nastave. Ipak, radionice ovog tipa vidimo kao poželjne prije svega zbog brzog nestajanja iskustva izrade predmeta, odnosno nematerijalne baštine.

Ovi su mlinovi danas u ruševnom stanju i za potrebe ekomuzeja trebalo bi ih prije svega označiti i na odgovarajući način interpretirati, a barem jedan ili dva obnoviti i staviti u funkciju. Sigurno bi se našao i neki mlinar koji je na njima radio i koji bi s ponosom to znanje demonstrirao, ili bi trebalo nekoga tom poslu (ponovno) poučiti. Praksa ekomuzeja upravo omogućava da djelatnosti koje bi svaka potpuna tradicijska situacija eliminirala potraju ili nastave živjeti jer se pojavljuje "strani" konzument, odnosno turist koji ponekad osigurava i potrebnu razinu rentabilnosti.

Od 60-tih godina 20. stoljeća na istraživanom području bilježi se masovnija sadnja maslina zbog visoke cijene maslinova ulja na tržištu. Ranije, u prvoj polovici 20. stoljeća, nisu se kupovale sadnice, već se od stare masline ili staroga panja odcjepljivala *palica* ili *odlipak*. Autohtona sorta je *orkula*. Poslovi uključeni oko maslina su: okopavanje motikom, podrezivanje grana škarama, gnojenje, zalijevanje vodom, berba maslina krajem listopada. Nakon toga slijedi prerada maslina i proizvodnja maslinova ulja. Osim informiranja i pomoći stanovništvu u svim ovim poslovima (uključujući i plasman na tržište) od strane ekomuzeja, njegove aktivnosti podrazumijevale bi i organizaciju sudjelovanja posjetitelja u svim gore navedenim poslovima, pa čak i u danas popularnom obliku programa aktivnosti namijenjenih poboljšanju timske učinkovitosti u okviru tvrtki (*team building*). Maslinovo ulje koje su djelomično i sami proizveli, kao oblik stvarnog doživljajnog iskustva, činio bi jedinstvenu ponudu i dodatni izvor prihoda lokalnim stanovnicima. Osim prerade maslina kod kuće, postojale su i uljare u koje su stanovnici Ravnih kotara vozili svoje masline tijekom 20. stoljeća, a koje bi u koncepciji ekomuzeja svakako bile dio proširenog itinerara: Zadar, Sukošan, Bibinje, Zaton, Šibenik, Vodice, Pirovac, Nadin, Kožul, Benkovac i Pašman. Maslinovo se ulje ponajviše koristilo za potrebe obitelji u prehrani te za uljepšavanje (na primjer za sjaj kose). Dio ulja bi se, smatramo, mogao pakirati u ambalažu s tradicijskom simbolikom (razni oblici pakovanja od stakla, keramike, male kamenice) čija bi se izrada također mogla prezentirati u radionicama za izradu takve ambalaže²². Osim ulja mogli bi se izrađivati i razni proizvodi povezani s uljem (na primjer sapuni).

²² Prijedlog neizravno implicira još jednu moguću ulogu ekomuzeja u razvoju dotičnog područja, kao potencijalnog ishodišta inovacija i kreativne industrije temeljenog na osnovi kvalitetno izbalansiranog spoja tradicionalnog i suvremenog.

Lov na divlje životinje na ovom području u širem je smislu obuhvaćao lov unutar organiziranih lovačkih društava i krivolov (pomoću *ošca*/žice, kamene ploče, metalnih *gvožđa*). Divlje životinje koje obitavaju na ovom području su zec, čagalj, jazavac, lisica, divlje svinje te brojne ptice poput bena, golubova, fazana, jarebica, prepelica, trčki. U istraženim lokalitetima danas postoji lovni turizam, ponajviše dolaze lovci iz Italije na pernatu divljač i na dresure pasa. Posebnost ovog područja je postojanje zmijara, *zmijolovaca*, ljudi koji su hvatali zmije, ponajviše poskoke, ali i žabe, kornjače i guštere zelembače i prodavali ih na Bokanjcu. Ekomuzej bi mogao biti centar i upravitelj lovačkih aktivnosti, dok bi zmijarstvo moglo biti prezentirano interaktivnom multimedijom ili, ukoliko bi se pokazao interes, i kao oblik specifične ponude direktno povezane s temom odnosa čovjeka i prirode.²³

Budući da "duh prostora ne čine samo ljepote pejzaža i povijesne znamenitosti, već i karakter ljudi, običaji, način života, način ishrane, vizualna očuvanost ambijenta" (Baćac 2006:39), vrlo bitan segment život stanovnika nekog područja očituje se i kroz prizmu godišnjih običaja.

Kako je već navedeno na ovim mikrolokalitetima, zbog različite etničke i konfesionalne pripadnosti postoji bogatstvo običaja i razlika u njihovu obilježavanju. Na primjer, već se *Sisvete* kod hrvatskog stanovništva (u dijelu Grgurica) smatraju početkom božićnih običaja, dok je to *Zadušnica* kod srpskog stanovništva (u Kašiću). Božić i Uskrs svakako su dva najvažnija datuma iz ciklusa godišnjih običaja. Na Badnjak se odlazilo u šumu sjeći *badnjak* (drvo), njegovo unošenje u kuću odvijalo se prema strogo propisanim postupcima. Nakon što ga se stavilo na ognjište, polijevalo ga se vinom, posipavalo žitom i pri tom se izgovarala molitva. Ovakvog *badnjaka* u suvremenom kontekstu više nema, no njegova prezentacija u obliku organiziranog sudjelovanja u običajima oko njega bila bi zanimljivo iskustvo, posebice ako je vezana uz ostale tradicijske elemente na Badnjak i Božić kao što su inventar stola (svijeća, tzv. Adonisovi vrtići, ukrašen kruh), ukrašavanje kuće (slamom, zelenilom), hrana. Bogatstvo božićnog ciklusa običaja posebno je izraženo kroz duhovne i društvene elemente: pjesme, plesanje kola ispred crkava, blagoslov kuća, odlazak u čestitanje, demonstracija vjerovanja i predviđanja iduće gospodarske godine, sreće u ljubavi i sl. Jasno je da bi svi ovi običaji,

²³ Prije svega zbog odnosa, tj. asocijacija koje kod većine ljudi izazivaju zmije.

iako danas samo djelomično prakticirani, bili važna tema istraživanja ekomuzeja s obzirom na pojedini element običaja i moguće varijacije prema konfesionalnoj pripadnosti stanovništva.

Poklade – *maškare* – još su jedan sadržajno atraktivan običaj. Drugi veliki ciklus običaja povezan je uz Uskrs. Povodom njega mogle bi se napraviti raznolike radionice, primjerice bojenje jaja s korijenom *broća* (biljka, korov) za crvenu boju, zatim *kapulom* (crvenim lukom), preslikavanje listova biljaka. Djeca bi mogla igrati razne *igre* s ukrašenim uskrsnim jajima: *tucanje* jajima, gađanje jaja kovanicama. Organiziranje tečajeva pripreme specifične hrane vezane uz Uskrs ili boravak u nekom domaćinstvu zajedno s ukućanima moguće su dodatne ideje. Ostali običaji vrijedni pažnje jesu blagoslov *torova i polja* na spomendan Svetoga Jurja (23. travnja). Na spomendan Sv. Ivana (24. lipnja) u Islamu Latinskom i Grguricama pravili su se veliki kresovi te se preskakalo preko vatre. Sudjelovanje u pravljenju krijesa i kasnije s mještanima preskakanje preko njega, odnosno sudjelovanje u natjecanju, ili, za one manje ambiciozne, obilazak kresova i promatranje bili bi zanimljivi kako lokalnom stanovništvu, tako i gostima. Paljenje ovih obrednih vatri često je popraćeno karakterističnim pjesmama i plesovima.

Prehrana istraživanih lokaliteta spoj je mediteranske i kontinentalne kuhinje. Osim ribe i morskih plodova zastupljena je domaća proizvodnja raznolikih prehrambenih artikala. Proizvodi koji su se pravili od mlijeka (kravlje u svim lokalitetima, te ovčje i kozje u Posedarju) jesu sljedeći: sir izrađen s domaćim sirištem, *varenika* (kiselo mlijeko), *skorup*, *skuta* (kajmak), maslac, *basa* (vrsta sira u Kašiću). Tipične mesne prerađevine jesu: pršut, slanina, mast, čvarci, kobasice *divenice* ili *dalmatinski kulen* (sadrži kukuruzno brašno, krv i salo), *kulen crni* ili crne *divenice* (*kulenice*). Kruh se najčešće pekao pod pekom, a proizvodio se od pšeničnog, ječmenog, kukuruznog, raženog brašna, od prosa, od *šilja* i pira, *kuruzovnica* (suvrstica kruha – u njoj nema *kvasa*, *peče se pod pekom, jede se vruća, topla, bude slatka*). Zanimljiva je i izrada domaćeg *kvasa*, kave od ječma koji se peče u *izvrnutoj* peki ili *bruštulinu* (posuda).

Tu nadalje pripada i pripremanje rajčice, repe, cikle, paprike, krastavaca za zimnicu na tradicijski način bez konzervansa, pečenje pekmeza i pravljenje domaćih sokova od trešnje, višnje *maraske*, jabuke, breskve, smokve, kruške, marelice te branje samoniklog bilja i plodova: gloginje, kupine, šparoge, koromač, divlja mrkva, divlji radič, kostriš te razne vrste

gljiva. Peče se i rakija *komovica* od dropa. Lokalno stanovništvo aromatizira rakije stavljajući u njih kupine, višnje, koromač, ružmarin, origano, dunje, trešnje, šipak, pelin. Izrađuju likere od kupina, liker od maraske, pelinkovac te *orahovac*. Lokalni kolači su *smokvenjaci*, *prisnac* ili *presnac* (pečen pod pekom), uštipci, fritule, kroštule, *blagoslovnica* (pinca, slatki kruh), *friškača* (suvrstica kruha nekisanog).

Ovdje su iznesene samo neke karakteristike lokalne prehrane. Budući ekomuzej bi svojim kontinuiranim istraživanjima i utjecajem aktivno podupirao održavanje tradicije vezane uz bogatu kulturu prehrane na ovom području te je po potrebi obnovio. Samorazumljivo je da ekomuzej to čini i u svim drugim područjima, no zbog popularnosti i brze isplativosti ovog oblika pretvorenog u turističku ponudu ekomuzej bi ovdje imao izuzetno važnu ulogu korektivnog mehanizma, neprekidno i uporno zagovarajući izvorne vrijednosti i argumentirajući protiv mogućih trivijalnosti i posvjetovljenja.

Samo jedan, iako izuzetno važan, argument u tom pravcu u proizvodnji namirnica je inzistiranje na zastupljenosti što više autohtonih sorata od kojih bi se trebala proizvoditi organska hrana, koja bi se naravno nudila u gastronomskim objektima, domaćinstvima ili u obliku suvenirske ponude. Radionice u kojima bi bilo moguće sudjelovati u proizvodnji ili naučiti proizvoditi takvu hranu (pekmeze, kompote, sokove, čajeve) jedna su od najlogičnijih aktivnosti za koje bi sigurno postojao velik interes.

Čajevima i uvarcima mogu se ublažavati simptomi i liječiti bolesti i smetnje probavnog trakta, dišnog sustava, kože, razni upalni procesi. U tu svrhu lokalno stanovništvo najčešće je koristilo pelin, lipu, *nanu* (metvicu), kamilicu, sljez, orah, šipak, koprivu, kadulju, rutu, ivu, gospinu travu, komorač te plodove šipka, *štavljaka* i *štrkalja* (štrkljena) i bazge. Pojedine ljekovite trave lokalno stanovništvo i danas odlazi brati na padine južnog Velebita. Iz tema o narodnoj medicini zanimljiva bi bila prezentacija i priče o samoukim *namještačima* kostiju, *babicama* (primaljama) te vjerovanjima o zdravlju i bolestima. U tragovima su zabilježena i vjerovanja u nadnaravna bića i pojave, primjerice urokljivog oka, mòre, vještice i/ili vračare te pojedini podaci o vampirima, vukodlacima i vilama. Ove priče, njihova stručna interpretacija, a eventualno i osmišljena scenografirana uprizorenja²⁴ svojevrsni su potencijal i moguća atrakcija.

²⁴ Posljednje idejno ulazi u područje industrije baštine, što ne mora biti nedopustivo, naravno, ako je vođeno i svjesno upravljano od strane stručnjaka.

Svi gore izneseni podaci sumirani su rezultati samo do sada obavljenih, dvotjednih, istraživanja. Za kompletnu sliku u nastavku etnoloških terenskih istraživanja trebalo bi nužno obuhvatiti i teme iz rukotvorstva (tekstilnoga, iz lončarstva, kožarstva), obrte (kovačija, obrada drveta i tesarstvo), teme iz tradicijskog gospodarstva (ribarstvo, vinogradarstvo, stočarstvo, pčelarstvo) te teme iz životnih običaja (svadbene običaje, pogrebne običaje i sl.). Tek nakon njih moglo bi se smatrati da je nužna istraživačka osnova, odnosno doprinos etnologije / kulturne antropologije, kao preduvjet formiranja ekomuzeja, postignut. Nije naodmet još jednom podsjetiti da ekomuzej, za razliku od nekih drugih formi, uvijek teži sveobuhvatnosti baštine na nekom području pri čemu je doprinos etnologije izuzetno važan (često i esencijalan), ali nikako ne i konačan. Sveobuhvatnost znači multidisciplinarnost, ili točnije interdisciplinarnost²⁵, svih područja znanosti kako bi se dobila kompleksna i kompletna slika istraživanog područja²⁶, koja zatim pod stručnim vodstvom i uz obvezatnu suradnju sa zajednicom može biti pretvorena u kvalitetnu i učinkovitu instituciju, generator razvoja.

²⁵ Studentima etnologije i kulturne antropologije na drugom terenskom istraživanju pridružilo se dvoje studenata povijesti. I njihova istraživanja moguće je koristiti za potrebe ekomuzeja. Na temelju mletačkih katastarskih popisa iz 18. stoljeća i suvremene toponomastike oni su istraživali međudjelovanje sociodemografskih procesa i promjena u prirodnom okolišu komparirajući 18. stoljeće i 20. stoljeće (današnje stanje). Svaka pojedina kategorija toposa (primjerice karakteristike reljefa (oronimi), hidrografske značajke (hidronimi), vegetacijski pokrov (oronimi i geonimi) mogla bi biti jedna suvrstica itinerara. Primjerice na istraživanom području postoje brojni izvori vode: Mirača, Širokovac, Jabukovac, Gnjlovac, Zvijezda, Kupinovac, Begovac, Bućnovac, Paripovac, Jordin, Jelinovac, Smokovac, Badnjak, Begovača, Jelenkovac, Građuša, Šarića vrilo, Dragaševo vrilo, Kraljevsko vrilo, Blažino vrilo, Kameno vrilo, Čozino vrilo, Jaruga, Bara, Barice, Bare, Vukošin vir, Točak, Rječina, Slani potoci, Vreline, Vriline, Lokve, Lokvina, Lokvine, Crni virovi i Bunari.

²⁶ Područje Ravnih kotara istraživano je, na primjer, u sljedećim radovima: Dubravka Mlinarić obranila je doktorsku disertaciju pod naslovom: *"Mala aria" i socio-migracijska kretanja u sjevernoj Dalmaciji u 18. stoljeću* 2004. godine na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu pod mentorstvom prof. dr. sc. Drage Roksandića; Olga Diklić i Tea Perinčić Mayhew obradile su mletački katastar iz 1709. godine za Rupalj, Islam Latinski i Islam Grčki koji će biti objavljen u zborniku radova *Zapisi s tromede. Etnološki, povijesni i muzeološki prilozi o Islamu Latinskom, Islamu Grčkom, Kašiću i Podgradini* (urednice M. Černelić, M. Rajković Iveta); Tea Perinčić Mayhew obranila je 2008. godine doktorat pod naslovom *Behing Zara. Contado di Zara between Ottoman and Venetian Rule 1645–1718*.

PREMA ZAKLJUČKU ILI ZAŠTO EKOMUZEJ U RAVNIM KOTARIMA

Ekomuzeji su novi oblik muzejske prakse nastao početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća u Francuskoj. Istovremeno oni su vidljiv dokaz jednog novog načina promišljanja odnosa čovjeka i njegove okoline. Iako je praksa ekomuzeja, odnosno muzeja koji imaju takva obilježja, povremeno oscilirala ulazeći u područje pragme muzeja na otvorenom i samim time poznatog muzejsko-muzeološkog promišljanja, ona ipak posjeduje onu bitnu, distinktivnu funkciju novog pristupa baštini kako to precizno ističe Tomislav Šola kada napominje da su ekomuzeji

ujedinili na kompaktan način teoriju i praksu ... jer [stvaranje] eko-muzeja znači slijediti jednu filozofiju, mentalno i društveno ponašanje koje se pretočilo u profesionalnu metodologiju koja je značila svugdje prepoznatljiv pristup. ... [Stoga] jedan eko-muzej ne može biti model nego dapače način osluškivanja / spoznaje institucionalne misije i odgovornosti ove u ostvarivanju ciljeva zajedničkog ideala. ... teorija eko-muzeja, ako je točno shvaćena, predstavlja potpunu prekretnicu, onu tako dugo očekivanu mentalnu promjenu koja daje prevladavajuću svjetlost i inspiraciju muzejskoga svijeta (Šola 1999:20).

Najveći nedostatak ekomuzeja, koji i danas ponekad stvara zabunu, proizlazi iz njihova imena. Prefiks *eko*, umjesto da objasni ideju sveobuhvatnosti baštine i potrebu uključivanja svih entiteta koji iz tog termina proistječu, zadobio je značenje koje ovaj tip muzeja sasvim direktno, gotovo isključujuće povezuje s prirodnom baštinom i ruralnim krajevima. Da bi uspio u svojoj ideji, ekomuzej mora biti oslonjen na zajednicu u kojoj djeluje jer je ona njegova osnova. Ona zato uvijek, i obvezatno, sudjeluje u njegovu planiranju, radu i upravljanju. Ekomuzej uvijek

pod mentorstvom prof. dr. sc. Egidia Ivetića na Sveučilištu u Padovi, Odsjek za povijest. Doktorat je napravljen kroz povijesna istraživanja u sklopu projekta INTERREG III A Transfrontaliero Adriatico – Progetto INTERADRIA "Eredità culturali dell'Adriatico: conoscenza, tutela e valorizzazione". Također je na osnovi doktorata objavljena i knjiga pod naslovom: *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule. Contado di Zara 1645–1718.*, Rim, 2008. Ivan Basić autor je rukopisa: *Od domus episcopi do kule Desnicâ: prostorni razvoj Kule Stojana Jankovića u Islamu Grčkom* koji je u pripremi za tisak u izdanju FF pressa Zagreb.

... raste od dolje, a nije impostiran od gore. On izrasta kao odgovor na potrebe i želje ljudi koji žive i rade u području i on ih aktivno uključuje u sve svoje faze razvoja, dok se planira i stvara, i kasnije, kada je otvoren i djeluje, odnosno funkcionira (Varine 1993).

Za ekomuzej ne postoje nevažne stvari u lokalnoj kulturi, čime on odbacuje logiku tradicionalnih muzeja gdje su isključivo važni predmeti koje su školovani stručnjaci prepoznali kao reprezentirajuće. Za ekomuzeje je sve što je dio, ili bi moglo biti dio, identiteta zajednice relevantno, pri čemu važnost tih dijelova određuju ljudi koji žive u prostoru u kojem ekomuzej djeluje. Upravo te i takve elemente on uzima i koristi se njima u svom svakodnevnom radu. Dodatno, i opet u razlici prema tradicionalnim muzejima, ekomuzej ne sakuplja materijalne i ne bilježi nematerijalne dijelove identiteta da bi ih kao nežive i izdvojene iz njihova originalnog konteksta sačuvao za buduće generacije, već ih štiti tako da stvarima i pojavama daje smisao koji su imali nekada, ili još uvijek imaju, i time ih održava aktivnima. Time one (po)ostaju dio svakodnevnog života zajednice. Iako se ekomuzej većinom oslanja na volontere iz lokalne zajednice, koji, posebice ako se dodatno osposobe, rade većinu poslova vezane uz ovakav muzej, on uvijek ima i nekoliko stručnjaka koji djeluju kao savjetnici i koordinatori cijelog procesa. I naravno, kako smo već i ranije spomenuli, ekomuzej nema publiku u klasičnom smislu, njegova publika, tj. korisnik, je cijela zajednica u kojoj se nalazi i njihovi gosti, koji nikada nisu cilj već dobrodošli sudionici procesa.

Pojedini, u ovom tekstu navedeni, elementi pokazatelj su dijela vrijednosti koje obrađeno područje posjeduje i koji još uvijek čekaju da na kvalitetan način budu (re)interpretirani – kako samoj zajednici koja ih posjeduje, tako, uz pomoć nje, i njihovim potencijalnim gostima. Progresivan razvoj kulturnog turizma u svijetu, posebice ruralnog i baštinskog, svjedoči da bi interes za ovo drugo sigurno postojao. Kvalitetan odgovor koji bi realizirao potencijale s obzirom na oba postavljena izazova, ne narušavajući pritom ravnotežu odnosa čovjeka i baštine, sigurno bi trebao biti ekomuzej, čiji bi centar svakako trebalo smjestiti u vrijednom spomeniku kulture toga područja – prostoru Kule Stojana Jankovića / Janković Dvora.

LITERATURA I IZVORI

- BACAC, Robert. 2006. Agroturizam – tradicijske vrijednosti u funkciji turizma. U (Tihana Petrović Leš i Tomislav Pletenac, ur.): *Etnologija i kulturni turizam*. Zagreb. 36–42.
- BRTAN, Joso. 2002. *Župa Islam Latinski*. Zadar. 7–12.
- CRUS-RAMIREZ, Alfredo. 1986. The Heimatmuseum: a perverted forerunner. *Museum* 148, vol. 37, (4):242–244.
- DAVIS, Peter. 1999. *Ecomuseums: a Sense of Place*. London & New York: Leicester University Press.
- HUBERT, François. 1986. Ecomuseums in France: contradictions and distortions. *Museum* 148, vol. 37, (4):186–190.
- HUBERT, François. 1989. Historique des ecomusees. *La Museologie selon Georges Henri Riviere*. Paris: Dunod. 142–154.
- HUDSON, Kenneth. 1996. Ecomuseums become more realistic. *Nordisk museologi* 2:11–20.
- MAROEVIĆ, Ivo. 1984. Od muzeja na otvorenom do eko-muzeja. *Informatica museologica* 1–3 (67–69):18–19.
- MAROEVIĆ, Ivo. 1993. *Uvod u muzeologiju*. Zagreb: Zavod za informacijske studije.
- MENSCH, Peter van. 1995. Magpies on Mount Helicon. *Museum and Community*. ICOFOM Study Series 25. Stavanger: ICOM. 133–138.
- ŠOLA, Tomislav. 1983. Prema suvremenoj koncepciji muzeologije. *Informatica Yugoslavica* 15(3–4):211–225.
- ŠOLA, Tomislav. 1999. L'innovazione degli ecomusei e i musei di tradizione. *Musei per l'ambiente* (uredio Cechini, Folco). Argenta: Comune di Argenta. 20–23.
- ŠOLA, Tomislav. 2003. *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji: prema kibernetičkom muzeju*, Zagreb: Hrvatski nacionalni komitet ICOM.
- VARINE-BOHAN, Huges de. 1974. Un musée 'eclaté': le Musée de l'homme et de l'industrie. *Museum*, vol. 25 (4):242–249.

VARINE-BOHAN, Huges de. 1977. Suvremeni muzej: uvjeti i problemi novog pristupa. *Informatica museologica* 8 (3/4):1–19.

VARINE-BOHAN, Huges de. 1993. *Tommorrow's community museums*, <http://assembly.coe.int/Museum/ForumEuroMusee/Conferences/tomorrow.htm>, 20. 1. 2009.

CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF ECO-MUSEUM IN RAVNI KOTARI

Summary

The article discusses the possibilities of the development of a specific attitude towards heritage observable in the form of a special type of museum institution, eco-museum, in the region of Ravni Kotari, the headquarters of which would be in the Tower of Stojan Janković in the village of Islam Grčki. The authors provide an outline and a constructive contribution to museological theory and practice, supplemented by ethnological and cultural anthropological research of the villages of Islam Grčki, Islam Latinski, Kašić, Smilčić and Podgradina conducted during 2005 and 2006. In the first part of the article they outline the theoretical premises on the history of foundation and development of eco-museum; a kind of reminder and guideline for the future development of eco-museum. In the second part they analyze specific segments from the traditional culture of the researched villages: rural architecture and housing culture, olive growing, agriculture, water supply, melioration, traditional diet, annual customs, folk medicine and belief in supernatural beings, and suggest possible future projects which would centre on the activities and development of eco-museum in Ravni Kotari. The aim of the article is also to encourage future and more detailed ethnological and cultural anthropological as well as other related research, which would collect enough material necessary for the project of formation of eco-museums and which would make them reality.

Key words: eco-museum, Ravni Kotari, heritage, Islam Latinski, Islam Grčki, Tower of Stojan Janković

